

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙

ตามรอยแห่งธรรม

เราเป็นนักปฏิบัติ นอกจากเป็นพระแล้วยังเป็นนักปฏิบัติ ซึ่งเป็นเพศและหน้าที่ที่เด่นในสังคมแห่งพระพุทธศาสนา ถ้าจะเทียบอย่างทหารก็คือทหารผู้ออกแนวรบแล้วทำหน้าที่ต่อกรรบทุก ๆ ด้านและทุก ๆ ประเภท ไม่ว่าข้าศึกจะมาทางด้านใดมาด้วยกลอุบายใด มาบนบก มาใต้น้ำ มาเหนือน้ำ มาบนอากาศ มาเวลาไหนเป็นหน้าที่ของทหารผู้ก้าวเข้าสู่สงครามแล้ว จะต้องทำหน้าที่รบให้เต็มกำลังความสามารถขาดสิ้นในสงคราม หากว่าชีวิตเหลือมากก็ให้มีชัยชนะ ถ้าไม่เหลือก็มอบไว้กับความกล้าหาญ คือตายด้วยความกล้าหาญชาญชัย เป็นวีรบุรุษของชาติ ผ่าชื่อเสียงไว้ตลอดกาลนาน ไม่ท้อถอยต่อปัจเจกมิตรที่มาจากจตุรทิศ นี่เรื่องของทหารผู้รักชาติที่ทำหน้าที่ในแนวรบเป็นอย่างนี้ ถ้าเป็นผู้ซื่อสัตย์แล้วต่อข้าศึกแล้ว อย่างไรก็ตามก็ต้องจบเป็นแน่นอน ความชนะไม่มีหวังเลย

นักปฏิบัติย่อมเป็นเช่นเดียวกับทหารที่ออกแนวรบแล้ว เวลาที่ต่างท่านต่างสละมาจากบ้านจากเรือน สละหมดทุกสิ่งทุกอย่าง สิ่งที่เราสละทั้งหมดนั้นล้วนแล้วแต่เป็นของมีคุณค่ามากทั้งนั้น พ่อ-แม่ พี่น้องแต่ละคน ๆ ก็มีคุณค่ามาก ญาติมิตรสหาย แต่ระรายก็มีคุณค่ามาก สมบัติเงินทองที่มีมากมีน้อยก็มีคุณค่ามาก ทั้งที่มีอยู่แล้วก็มีคุณค่ามาก จำต้องรักสงวนกัน ทั้งที่ยังไม่มีก็จำต้องเสาะแสวงหามา ซึ่งพร้อมที่จะเป็นสมบัติอันมีค่าในความคุ้มครองของตน

สิ่งที่กล่าวทั้งนี้ เราสละมาโดยสิ้นเชิงไม่มีสิ่งใดเหลือ หากว่าเรายังเป็นอยู่ในฆราวาส โลกเขามีอย่างใดเราจะต้องมีอย่างนั้น ลูกก็ต้องมีเพราะจะต้องมีเมีย นี่เมียเราก็สละคืนให้โลกเขาเสีย ทานเสียโดยสิ้นเชิง ลูกก็เป็นอันว่าทานไปด้วยสมบัติสิ่งของเงินทองทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นของเคยหวงแหน และโลกเคยหวงแหนมาประจำโลกนั้น เราสละเสียสิ้นไม่มีสิ่งใดเหลือภายในตัวเลย หากจะเหลือก็คือความอาลัยอาวรณ์ซึ่งเป็นของแก้ยาก เพราะเป็นกิเลสที่เป็นสิ่งแก้ยากอยู่แล้ว จึงได้มาถวายตัวเป็นศากยบุตรผู้เป็นนักเสียสละ ผู้เป็นนักต่อสู้ ตัดความอาลัยเสียตายไม่มีหลงเหลือในพระทัย เรียกว่าเป็นบุตรของพระพุทธเจ้า ผู้บริสุทธิ์ ผู้กล้าหาญชาญชัย ได้ทำหน้าที่การรบกับกิเลสตัณหาทุกประเภทด้วยพระองค์เอง ไม่มีใครที่ช่วย

เหลือพระองค์แม่แต่รายหนึ่ง นอกจากเขาให้ทานไปตามธรรมดา ที่เรียกว่าพอเป็นเสบียงกรัง ที่ได้อาศัยยังชีวิตให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ เพื่อรบสงครามภายในระหว่างกิเลสกับธรรมะ

พระพุทธเจ้าสามารถรบสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ด้วยความกล้าหาญชาญชัย เอาเป็นเอาตายจริง ๆ ผลปรากฏว่าข้าศึกคือกิเลสทั้งมวลตายเรียบ พระองค์ได้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา นั่นแหละคือผลอันยิ่งยวด ไม่มีสิ่งใดเท่าเทียมเสมอได้ ถ้าเรียกว่าสมบัติก็คือโลกุตระสมบัติหรือนิพพานสมบัติ นี้เกิดขึ้นมาจากความกล้าหาญของพระพุทธเจ้าล้วน ๆ ไม่มีใครช่วยแบ่งหนักแบ่งเบาแม่แต่น้อยเลย เป็น อตฺตนา หิ อตฺตโน นาโถ ของพระองค์โดยแท้

เราผู้เป็นศิษย์ของพระตถาคต ปรากฏว่าเป็นผู้สำคัญคนหนึ่ง ได้มาบวชในพระพุทธศาสนาแล้วยังไม่แล้ว ยังได้ออกแนวรบคือการปฏิบัติที่เป็นหลักสำคัญมาก การรบของเรานั้นไม่ได้หมายถึงการรบป้องกันมิตรภายนอกใด ๆ แต่เป็นการรบกับเรื่องของตัวเองที่เป็นกิเลสอยู่ภายใน และเกี่ยวกับสิ่งภายนอกที่ผ่านไปมาและคละเคล้ากันอยู่ตลอดเวลา ได้แก่ทางรูป ทางเสียง ทางกลิ่น ทางรส เครื่องสัมผัส ทุกสิ่งทุกอย่างจะผ่านเข้ามา สติปัญญาซึ่งเป็นศาสตราอาวุธอันสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้กับเรานั้น เราได้ถือแนบสนิทกับตัวหรือไม่ โปรตได้นำมาพิจารณาและสำนึกตัวอยู่ตลอดเวลาอย่าได้ลดละ นี่คือน้ำที่ของพระผู้ก้าวเข้าสู่สงครามภายในคือกิเลสกับธรรมซึ่งอยู่ในใจเราเอง

หากเราเป็นผู้มีความท้อถอยต่อความเพียรและสติปัญญาแล้ว จะเอาตัวไปไม่รอด อยู่ที่ไหนก็ยอมแพ้อยู่ตลอดเวลา คนที่แพ้ไม่ว่าแพ้อะไรยอมเป็นคนหมดสง่าราศี ถ้าคนชนะแล้วอยู่ที่ไหนก็มีความองอาจกล้าหาญสง่าผ่าเผย ไม่อับเฉาเศร้าโศก นี่ถ้าเราอยู่ด้วยอิริยาบถหรือความเคลื่อนไหวไปมาทุกสิ่งทุกอย่างด้วยความแพ้แล้ว ใช้ไม่ได้เลย ไม่ใช่ลูกศิษย์พระตถาคตผู้ทรงความอาญาให้โลกได้กราบไหว้บูชาและถือเป็นคนดีตัวอย่างอันเลิศเรื่อยมาเลย นำอับอายแคไหน เราเป็นลูกศิษย์พระพุทธเจ้า แต่กลับมาเป็นคนท้อแท้อ่อนแออย่างนี้ไม่สมควรอย่างยิ่ง โปรตได้นำมาคิดให้สนิทจิตใจของตน เรื่องสติเรื่องปัญญาเรื่องความเพียรนี้เป็นเครื่องมือสำหรับรบ ความอาญาหรือความอดทนความอุตสาหะพยายามนี้ เป็นกำลังเครื่องสนับสนุนในการรบของเราผู้เป็นทหารต่อสู้ในแนวรบ อย่าได้ลดละปล่อยวาง จงให้ติดแนบกับใจอยู่เสมอ และอย่าทำความสนิทติดจัมกับสิ่งใดในโลกสมมุตินิยม

เรื่องความเป็นอยู่ของเรา เป็นอยู่กับศรัทธาญาติโยม ไปที่ไหนไม่อดตาย เราไม่ต้องกลัวว่าจะอดตาย หากว่าเราเป็นผู้บำเพ็ญตนเพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญอยู่แล้ว จะไม่มีใครทอดทิ้งเรา โปรดได้มอบชีวิตจิตใจทุกสิ่งทุกอย่าง บรรดาปัจจัยสี่ที่เป็นเครื่องอาศัยของพระไว้กับพระวาทสญาติโยม แต่หน้าที่ของพระจริง ๆ คือการทำความพากเพียร ระมัดระวังตัวกลัวข้าศึกคือกิเลสจะเข้าทำลายจิตใจนั้น จึงผลิตจงพิตให้ดีขึ้นทุกวันด้วยความเพียร โดยทางสติโดยทางปัญญา นี่ชื่อว่าเป็นผู้ทำหน้าที่อันถูกต้องและจะเป็นผู้ได้รับชัยชนะเป็นลำดับ ๆ ไป การรบข้าศึกภายในนี่เป็นสิ่งสำคัญมากกว่าข้าศึกใดในสากล

เราไม่ต้องไปมองดูที่อื่น ให้ดูความเคลื่อนไหวของจิตที่เคลื่อนไหวไปแต่ละครั้ง ๆ นี้ หาเรื่องอะไรบ้างมาก่อความรำคาญ หรือมาก่อความเดือดร้อนให้แก่เรา โดยมากจิตจะต้องผลิตเรื่องเหล่านี้ขึ้นมา ไม่ได้ผลิตธรรมะ เรื่องธรรมะนั้นเป็นเรื่องที่เราจะต้องตั้งใจผลิตขึ้นมา ด้วยความระมัดระวังตั้งใจจริง ๆ จึงจะปรากฏเป็นธรรมะขึ้นมา เช่น สติคอยระมัดระวังสิ่งที่มาเกี่ยวข้อง นี่แสดงว่าตั้งขึ้นมา ปัญญาตรวจตรองดูสิ่งที่มาเกี่ยวข้องเป็นสิ่งที่ดีหรือชั่ว จะควรปล่อยวางหรือละถอนโดยประการใดบ้าง ต้องนำมาพิจารณาพิเคราะห์แล้วแก้ไขไปตามอำนาจแห่งความเพียรและสติปัญญาที่ไม่ลดละของตน นั้นแลจะเป็นผู้เห็นผลโดยลำดับไปสำหรับเราผู้เป็นนักบวช และเป็นผู้ก้าวเข้าสู่สงครามทุกระยะกาลอยู่แล้ว

คำว่า มรรคผลนิพพานเราไม่ต้องไปคาด ขอให้ดำเนินหลักแห่งเหตุอันเป็นไปเพื่อมรรคผลนิพพานนี้ให้ถูกต้องเท่านั้น เรื่องผลจะหนีไปไหนไม่พ้น เหตุกับผลต้องเป็นของคู่เคียงกันอยู่เสมอไม่ว่ากาลไหนกาลใดมา เราไม่ต้องไปคาดไปหมาย ให้ระมัดระวังตั้งตัวให้ดีด้วยสติ ปัญญา โดยถือจิตเป็นสนามรบกับกิเลสทั้งปวง อย่ามองอย่าสนใจที่อื่นยิ่งกว่าที่ดังกล่าวนี ความแพ้วความชนะกิเลสและมรรคผลนิพพานจะปรากฏกันที่ตรงนี้ ชีวิตจิตใจเราไม่ต้องกลัวตาย

การนั่งภาวนา จงนั่งให้เป็นภาวนาจริง ๆ อย่างนั่งเพียงสักแต่นั่ง อย่าเดินจงกรมเพียงสักแต่ว่าเดิน ไปไหนมาไหนให้มีสติตั้งระมัดระวังตัวเสมอ เราจะเห็นเรื่องของเรามาก ๆ ระยะที่แสดงออกจากใจ และสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องสัมผัสกับใจ ก็จจะรับทราบว่าเป็นเรื่องอะไร ควรจะแก้ไขกันโดยวิธีใดบ้าง ถ้าผู้มีสติเป็นอยู่เช่นนี้จะเป็นผู้รู้เรื่องผู้เข้าใจ และมีชัยชนะไปตามอิริยาบถทั้งสี่ไม่ขาดวรรคขาดตอน และจะกำชัยชนะอย่างเอกไว้ได้ในเงื้อมมือโดยไม่ต้องสงสัย

แต่ถ้าเราจะอยู่ด้วยวิธีแพ้ คืออยู่ด้วยความเผอเรอ อยู่ด้วยความนอนใจ อยู่ด้วยความอ่อนแอ อยู่ด้วยความท้อถอยกำลัง อยู่ด้วยความซ้เกียจมักง่าย อยู่ด้วยความเห็นแก่ปากแก่ท้อง เหล่านี้จะเป็นทางที่แพ้เรื่อยไป มีแต่แพ้ไปเป็นลำดับ และนับวันอัปมงคลเข้าทุกวัน สุดท้ายก็จม ไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย โปรดพากันสนใจคิดเรื่องแพ้เรื่องขาดทุนสูญุดอกให้ถึงใจ และจงมีความเข้มแข็งเพื่อธรรม มงคลแก่ตน เพราะนักบวชคือพระเจ้าแต่ละองค์ เมื่อบำเพ็ญตนจนถึงความเจริญรุ่งเรืองภายในใจโดยลำดับ หรือเจริญเต็มภูมิแล้ว นอกจากจะเป็นหลักมั่นคงตายใจ ของตัวเอง และเป็นความร่มเย็นไม่เอนเอียงโยกคลอนแล้ว ยังจะเป็นหลักยึดอันมั่นคงของโลก และทำประโยชน์แก่โลก ให้ได้รับความสงบสุขร่มเย็นอย่างมหาศาลไม่มีประมาณอีกด้วย ดังพระพุทธเจ้าแลสาวกท่านเป็นตัวอย่าง มาสมัยปัจจุบันก็เห็นประจักษ์ตาอยู่แล้ว เช่น ท่านพระอาจารย์มั่น พระอาจารย์เสาร์ ตลอดครูอาจารย์ทั้งหลายที่เป็นลูกศิษย์ท่าน และท่านผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของคอื่น ๆ ซึ่งประชาชนชาวพุทธ ยึดถือพึ่งเป็นพึ่งตายถวายชีวิตต่อท่านเป็นลำดับมา มีเป็นจำนวนมากเท่าไร ดูเอาที่รู้เอง

เพราะฉะนั้น ศาสนธรรมก็ดี ผู้ปฏิบัติธรรมก็ดี โลกจึงกราบไหว้บูชาเคารพนับถือเสมอมา ไม่มีวันเสื่อมคลาย จตุปัจจัยไทยทานมีมากมีน้อยให้มาเท่าไรเขาไม่มีความเสียดาย ให้มาด้วยความเสียดสละ ให้มาด้วยการบูชาธรรม ให้มาด้วยความเชื่อความเลื่อมใส ให้มาด้วยความเคารพ ไม่มีความหวังเอยเสียดายในวัตถุสิ่งของ แม้มีราคามากเพียงไรที่เขาให้ทานมานั้น

พระไปอยู่ที่ไหน ถ้าเป็นนักปฏิบัติธรรมะจริง ๆ แล้วจะไม่อดอยาก แม้จะเกิดความอดอยากบ้างเป็นบางครั้งบางคราว ก็ให้ถือเสียว่าเรื่องคติธรรมดา เรื่องอนิจจังเป็นของไม่สม่าเสมอตลอดมาตั้งแต่กาลไหนกาลใด แม้ประชาชนเองก็มีความขาดแคลนเช่นเรา หรือยิ่งกว่าเราในบางครั้งบางราย อย่าได้คิดว่าจะอดตายเฉพาะเราคนเดียว การจะมีความสม่าเสมอในอาหารปัจจัยที่อยู่อาศัยต่าง ๆ ตลอดไปนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ต้องมีขึ้น ๆ ลง ๆ เป็นธรรมดา ที่สำคัญตามความมุ่งหมายแท้ก็คือ เรื่องความเพียรของเรานั้นอย่าให้ขาดวรรคขาดตอน อย่าให้ด้อยลงได้ ให้มีความขะมักเขม้นเข้มแข็งบึกบึนอยู่เสมอไม่ว่าอดหรืออิ่ม เพราะนั่นมันเรื่องของปากท้องธาตุขันธ์ต่างหากซึ่งเพียงอาศัยกันไปเท่านั้น มิได้ถือเป็นจริงเป็นจังเหมือนปฏิบัติที่พาเราให้หลุดพ้นอะไรนัก ผู้ไม่บกพร่องในปฏิบัติที่กล่าวนี้ ชื่อว่าผู้ไม่เสียที ผู้ไม่แพ้ อยู่ที่ไหนก็มีชัยชนะเรื่อยไปจนถึงจุดที่หมายหายกังวล

การพิจารณาธรรมะอย่างคว้านั้นคว้านี้ เราจะตั้งหลักอันใดลงไป จะกำหนด ลมหายใจเข้าออก ก็ให้ทำความเข้าใจกับลมของตนจริง ๆ ลมจะเข้าออกยาวหรือ สั้น ขอให้ทำการรับทราบอยู่เสมอในขณะที่ลมออกหรือเข้า นี้ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ ลม ละเอียดเข้าไปเท่าไร ๆ ก็ให้ทราบตามความละเอียดของลม อย่าถอยความรู้ออกมา และส่งไปสู่ที่อื่น ๆ จะไม่ทราบระยะเวลาเข้าออกของลมและความสั้นยาวของลม และจะไม่ทราบค่าว่าความขาดวรรคขาดตอนแห่งความเพียรของตนในเวลานั้น เรา เผลอไปขณะใดชื่อว่าการขาดความเพียรของเราได้ขาดไปในขณะนั้น นี้แลความเพียรหมาย ความอย่างนี้ต่างหาก มิได้หมายไปตามกิริยาแห่งการนั่ง การเดินที่ไม่มีสติว่าเป็น ความเพียร แต่หมายถึงความเพียรด้วยความมีสติกำกับงานภาวนาของตน

เดินจงกรม เดินทั้งวันก็ตาม ถ้าไม่มีสติก็ไม่ผิดแปลกอะไรกับที่เขาเดินกัน ทั่วโลก นั่งก็เช่นเดียวกัน ทุก ๆ อิริยาบถถ้าไม่มีสติไม่มีปัญญากำกับ ไม่มีความจ ใจอยู่กับความรู้สึกตัวว่าทำงานอะไรอยู่เวลานี้ ไม่จัดว่าเป็นความเพียร โปรดทำ ความเข้าใจไว้อย่างนี้ จะไม่ปล่อยใจให้สนุกเที่ยวเพ่นพ่าน ทั้งที่กำลังเพลินลืมนตัว สำคัญตนว่านั่งทำความเพียร เดินทำความเพียร ยืนทำความเพียรในท่าต่าง ๆ

การกำหนดลมตามที่อธิบายมานี้ อธิบายเพียงย่อ ๆ กำหนดจนกระทั่งลม ละเอียดสุด ปรากฏในความรู้สึกว่าลมไม่มีเลยก็ไม่ต้องกลัวตาย ขณะที่ลมหายไป นั้นแลจิตยังมีความละเอียดมาก บางครั้งลมได้หายไปจริง ๆ ในความรู้สึกของนัก ภาวนา บางครั้งที่เรากำหนดลมละเอียดเข้าไป ๆ ถึงกับปรากฏว่า ลมไม่มีเลย เหลือแต่ความรู้สึกล้วน ๆ ถ้าเป็นเช่นนั้นจิตก็หยุดปรุ้ง มีความสงบแน่น ความสงบ นั้นแลเป็นสิ่งที่ทรงคุณภาพอันแปลกประหลาด และอัศจรรย์ให้เราเห็นในเวลา ที่จิตมีความสงบ และจิตตั้งตัวได้โดยลำพังตนเอง โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นใดมาเป็น อารมณ์ เช่น ลมหายใจเป็นต้น มีความสุขโดยความสงบของใจเอง

นี่แหละชื่อว่าเป็นตัวของตัวในขั้นหนึ่ง แต่ไม่ได้หมายถึงขั้นสุดยอด หมาย ถึงขั้นต้นอย่างนี้เสียก่อน อย่างไรก็ตาม ขอให้ทำได้อย่างนี้ จะผูกใจด้วยพุทโธหรือจะ ตามลมหายใจด้วยพุทโธก็ตาม เราจะตามด้วยพุทโธ ๆ ทั้งระยะเข้าและออก หรือ จะตามด้วยพุท เข้า โธ ออกก็ได้ ขอให้เป็นการความถนัดใจก็พอ ไม่ผิดทาง เป็นอันถูก ในหลักความเพียรสำหรับนิสัยของแต่ละราย ๆ เราไม่ต้องไปคว้านั้นคว้านี้ ได้ยิน ท่านว่าท่านภาวนาอย่างนั้นได้ผล ผู้นั้นภาวนาอย่างนั้นได้ผล เราก็คว่าโน้นปล่อยนี้ อย่างนั้นเรียกว่าเป็นคนหลักลอย เป็นคนจับจด โดยไม่ทราบนิสัยของตนว่าจะควร ปฏิบัติต่อตนอย่างไร อย่างนี้ทำความเพียรไปเท่าไรก็ไม่ค่อยเห็นผล

หลักสำคัญคือให้เป็นคนจริง จะทำความเพียรด้วยธรรมบทใดหรือพิจารณาปริกรรมด้วยธรรมบทใด หรือจะพิจารณาในแง่ใดอาการใด จงทำให้จริงจนเห็นผลขึ้นมา พร้อมกับทราบชัดว่า จริตของเราชอบกับสิ่งนี้ หรือธรรมบทนี้ มีลมหายใจเป็นต้น นี้แลชื่อว่าคิดค้นหาความเหมาะสมให้เห็นชัดเจนในนิสัยของตนแล้วดำเนินต่อไปและทำด้วยความจริงจัง ในเบื้องต้นต้องมีหลักยึดเช่นนี้

ผู้กำหนด พุทโธ โดยลำพังก็ เอ้า เดินไปไหนอย่าให้เปลือยคำว่า พุทโธ พุทโธ ในเมื่อได้นามมากำกับใจไม่ให้ขาดวรรคขาดตอนกับความรู้สึกระหว่างจิตกับพุทโธให้ติดต่อกันเป็นสายไปอยู่แล้ว คำว่าพุทโธกับความรู้สึคนั้นจะค่อยกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเข้าเป็นลำดับๆ จนกลายเป็นว่า คำว่าพุทโธกับความรู้สึคนั้นเป็นอันเดียวกัน ที่นี้เราจะปริกรรมหรือไม่ปริกรรมก็ไม่เป็นปัญหาในขณะนั้น เหลือแต่ความรู้ส่วนๆ ถึงเราจะนึกว่าพุทโธ ก็คือความรู้สึคนั้นแลเป็นพุทโธ นี้ถ้าจะเทียบอุปมา ก็ คำว่าพุทโธนี้เปรียบเหมือนเราตามรอยเท้าของโคเพื่อจะจับตัวโคให้ได้ โคตัวนั้นไปที่ไหนอย่าปล่อยรอย ให้ตามรอยโคตัวนั้นไปเป็นลำดับๆ ไปที่ไหนตามไปเรื่อยๆ จนถึงตัวโค เมื่อถึงตัวโคแล้วเรื่องของรอยโคนั้นก็หมดปัญหาเพราะไปถึงตัวโคแล้ว ถ้าจะดูรอยโคก็ดูที่เท้าโคก็ทราบ เพราะรอยที่เหยียบย่ำไว้ในที่ต่างๆ ก็ออกจากเท้าของโคตัวที่เราจับได้นี้แล

นี้คำว่าพุทโธก็เป็นร่องรอยที่จะตามรู้คำว่าพุทโธ ซึ่งเป็นเหมือนกับโคตัวนั้น หากเราไม่ปล่อย ตามพุทโธเข้าไปทุกระยะๆ คำว่าพุทโธกับจิตก็จะกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แล้วก็หมดปัญหาในคำว่าพุทโธในเวลาเช่นนั้น นี้จิตเมื่อตั้งตัวได้ย่อมมีความสงบร่มเย็นเป็นสุขในเวลานั้นไม่สงสัย ไม่ถามใครให้เสียเวลาและชายัง นี่ผลที่เกิดจากการปริกรรมพุทโธ เพื่อเห็นจุดผู้รู้ที่เรียกว่าดวงใจอันแท้จริง

ผู้กำหนดลมหายใจก็เช่นเดียวกัน ลมหายใจก็เหมือนกับรอยโคอันเดียวกัน เราจะพิจารณาอันใดก็ตามเป็นเรื่องของร่องรอยที่จะเข้าไปหาตัวจริงทั้งนั้น จะพิจารณา ผม,ขน,เล็บ,ฟัน,หนัง,เนื้อ,เอ็น,กระดูกทุกๆ ชิ้น เป็นเรื่องที่จิตมาคาดหมายมาเหยียบมาย่ำ มาอุปาทานยึดมั่นถือมั่นไว้ทั้งนั้น เมื่อเวลาเราแยกแยะขยายออกให้เห็นตามส่วนแห่งอาการนั้นๆ ให้เห็นตามส่วนแห่งธาตุแห่งชั้นนั้นๆ แล้ว จิตเราก็หายสงสัย และย้อนเข้าไปๆ จนถึงธรรมชาติของตัวที่แท้จริง คือหยั่งเข้าสู่จิตและความสงบที่เป็นอยู่กับจิตดวงสงบ

เราพิจารณาดูอาการใด เมื่อเห็นชัดแล้วจะไปสงสัยอันใดเล่า มันต้องเข้าไปหาที่จิต จิตเป็นผู้มาก่อนความรำคาญ จิตเป็นผู้มาก่อนความรักความชัง จิตเป็นผู้มาก่อนความหลงความหึงหวงกับสิ่งเหล่านี้ต่างหาก ไม่ใช่สิ่งเหล่านี้เป็นความรักความชังในตัวเอง ไม่ใช่สิ่งเหล่านี้เป็นความหึงหวงในตัวเอง ไม่ใช่สิ่งเหล่านี้เป็นผู้มีความหมายในตัวเอง แต่เป็นเรื่องของจิตไปให้ความหมายว่าสิ่งนั้นเป็นนั่น ๆ สิ่งนั้นน่ารัก สิ่งนั้นน่าชัง แล้วก็ยึดมั่นตามเรื่องแห่งความหมายที่ตนไปทำกรูยทำหมายเอาไว้ ซึ่งเป็นการผูกมัดตนให้ติดจมอยู่ในสิ่งเหล่านั้น

แต่การพิจารณาเพื่อจะแก้จุดที่ตนผูกมัดตนนั้นแล ท่านเรียกว่าปัญญา เมื่อพิจารณาเห็นชัดในสิ่งใดแล้ว จิตย่อมปล่อยไปเป็นระยะ ๆ หากว่ารู้รอบคอบหมดในส่วนแห่งร่างกายนี้ จิตก็ปล่อยได้โดยเด็ดขาด เรียกว่าหมดอุปาทานในกาย แล้วก็เข้าไปถึงตัวจิตนั้นอีกว่า กายเหล่านี้ไม่มีความหมายในตัวเอง แต่เป็นเรื่องของจิตเป็นผู้ไปให้ความหมายในกายนี้ว่าเป็นอย่างนั้น ๆ บัดนี้ได้รับรู้แล้วว่ากายเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก หรือวาธาตุ ส่วนธาตุดินนี้เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก จิตก็เป็นอันหนึ่งต่างหากจากสิ่งเหล่านี้ หมดความสงสัยกังวลกันไปเป็นพัก ๆ การพิจารณาเป็นอย่างนี้ ขอให้พิจารณาจริง ๆ ก็แล้วกัน อย่าทำเล่น ๆ ทำอะไรให้ทำจริง ๆ จัง ๆ

การพิจารณากายนี้ จะพิจารณากายนอกภายในไม่สำคัญ เพราะสมุทัยมีได้ทั้งภายนอกมีได้ทั้งภายใน เมื่อเป็นเช่นนั้นมรรคคือ ทางดำเนินเพื่อแก้เพื่อปลดเปลื้องสิ่งที่ตนไปเที่ยวสำคัญมั่นหมายไว้ ก็ย่อมมีได้ทั้งภายนอกทั้งภายใน เช่นเรา รักรูป ความรักรูปนั้นเป็นสมุทัย หมายรูปนอกนั้นเป็นสำคัญ หมายรูปนั้นน่ารัก รูปนั้นน่ากำหนดยินดี แล้วนำรูปนั้นมาพิจารณาคลี่ยคลายดู ให้เห็นชัดตามหลักความจริงของรูปนั้นว่า มีที่สำคัญตรงไหนบ้างพอที่จะให้เกิดความรักความกำหนดยินดี เมื่อแยกออกทุกอาการแล้วก็เห็นเป็นเพียงสักแต่ว่าธาตุ หรือเห็นแต่เพียงของปฏิภวน่าเกลียดไปเสียสิ้น หาสิ่งที่น่ารักน่ากำหนดไม่มีเลย จิตก็ถอนความกังวลความรักในสิ่งเหล่านั้นเข้ามาสู่ตัวเอง เห็นโทษของตัวเองว่าเป็นเพราะตัวเองไปทำ ความสำคัญมั่นหมายในสิ่งนั้นต่างหาก จึงเกิดความรักความกำหนดยิตินั้นขึ้นมา นี้เราก็ได้เห็นโทษของเราด้วย เราก็ได้เห็นโทษในสิ่งที่เราไปสำคัญมั่นหมาย ว่าน่ารักน่ากำหนดยิตินั้นด้วย จึงสามารถถอดถอนมาได้เป็นระยะ ๆ อย่างนี้

เพราะฉะนั้น เรื่องของปัญญาจึงเป็นสิ่งที่ละเอียดมาก ปัญญาในชั้นของธาตุชั้นธัมมยังมี ปัญญาในชั้นของธาตุคือรูปธรรมนี้เป็นประเภทหนึ่ง ปัญญาในชั้นของนามธรรมเป็นอีกชั้นหนึ่ง หากว่าจิตของเราตั้งตัวได้ด้วยความสะดวกเพราะอำนาจ

ของความเพียรพยายาม โดยวิธีภาวนาตั้งที่ใดกล่าวมาในเบื้องต้นนั้น มีหลักฐานพอที่จะพิจารณาได้แล้ว โปรดพิจารณาทางปัญญา จะเป็นเรื่องนอกก็ตาม จะเป็นเรื่องในก็ตาม ให้แยกส่วนแบ่งส่วนดูดังที่กล่าวนี้ จิตใจให้ทำงานอยู่กับสิ่งเหล่านั้นทั้งวัน ยิ่งเป็นการดี เมื่อมีความเหนื่อยภายในจิตใจ กำหนดจิตให้เข้าพักในความสงบเป็นสมาธิเยือกเย็นขึ้นมา พอดอนจากความสงบแล้วออกทำหน้าที่การงานของตน เคยพิจารณาอะไรที่ยังไม่ชัด เอ้า..คลี่คลายดูให้ชัด ถืออันนั้นแลเป็นงานของตน พิจารณาจนรู้ชัดตามความเป็นจริงแล้ว จิตนั้นจะปล่อยงานประเภทนั้นโดยไม่ต้องไปบังคับ เพราะรู้รอบคอบแล้วจะถือนั้นไว้ทำไม นี่เป็นเรื่องของจิตจะปล่อยสิ่งที่เคยเกี่ยวข้องกับตัว นี่ชั้นของธาตุแต่อธิบายอย่างสรุป ๆ

ชั้นของชั้นนี้เป็นอีกประเภทหนึ่ง ชั้นในชั้นนี้คือ เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ อันนี้เป็นส่วนละเอียดมาก ละเอียดยิ่งกว่ารูปชั้นนี้ แต่ถึงจะละเอียดแค่ไหนก็ตามจะพันวิสัยของปัญญาไปไม่ได้ ธาตุทั้งธาตุหรือว่ารูปทั้งกองนี้ในส่วนร่างกายของเรา ปัญญายังสามารถสอดแทรกหรือแทงทะลุ ถอดถอนอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในกายออกมาได้ เหตุใดจะไม่สามารถรู้เท่าทันใน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณได้ ต้องได้ไม่สงสัย เมื่อสติปัญญามีอยู่และนำมาใช้อยู่แล้ว

คำว่าเวทนา เวทนาทางกายประเภทหนึ่ง เวทนาทางใจประเภทหนึ่ง เวทนาทางใจนี้เป็นส่วนละเอียดมาก โดยมากถ้าจิตได้รับความสงบเยือกเย็นมาเป็นลำดับแล้ว จะมีแต่สุขเวทนาปรากฏอยู่ภายในใจ สุขเวทนานี้ก็ต้องได้พิจารณาถึงกาลเวลาที่ควรพิจารณา จะปล่อยทิ้งไว้หรือนอนใจกับสุขเวทนานั้นไม่ได้ เช่น ผู้ติดสมาธิโดยมากติดสุขเวทนา เมื่อเข้าสมาธิแล้วก็แน่นเป็นอารมณ์เดียว ไม่อยากออกมาคิดมาอ่านไตร่ตรองอะไรให้หนักอกหนักใจ ให้เกิดความลำบากรำคาญ อยู่อย่างนี้สบายดี ทั้งวันทั้งคืนก็สบาย เมื่อถอยออกมากกระทบกระทั่งอนุรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น ก็รู้สึกไม่ค่อยสบาย รำคาญในจิตในใจ แล้วย้อนเข้าไปอยู่ในสมาธินั้นเสียสบายดี นี่คือจิตติดสุขเวทนาในสมาธิ

เมื่อเป็นเช่นนั้น เราก็ควรจะถอยออกมาพิจารณา เพราะการถอดถอนกิเลสนี้ไม่ใช่ถอดถอนด้วยสมาธินะ สมาธิเป็นแต่เพียงต้นทุนให้ใจได้รับความสงบเป็นชั้นหนึ่งต่างหาก แต่การจะถอดถอนกิเลสทุกประเภทนั้นจะต้องถอดถอนด้วยปัญญา ไม่ว่าจะส่วนหยาบ ไม่ว่าจะส่วนกลาง ส่วนละเอียด จะต้องถอดถอนด้วยปัญญาทั้งนั้น ถ้าเพียงแต่สมาธิหากไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาเลย ก็จะอยู่แต่ความสงบ หาปรากฏว่าได้ถอดถอนกิเลสตัวใดออกได้ด้วยอำนาจของสมาธิไม่ เห็นแต่ความสงบ ถ้าเราปล่อย

ไว้บ้างหรือมีความประมาทบ้าง ไม่ค่อยเข้าสมาธิบ่อย ไม่ค่อยทำความเพียรโดยสม่ำเสมอเพื่อรักษาระดับสมาธิไว้ จิตที่เคยเป็นสมาธิก็เสื่อม กลายเป็นจิตที่มีความฟุ้งซ่านรำคาญไปอีก เลยเข้าสมาธิไม่ได้ นี่เรียกว่าสมาธิเสื่อม

ฉะนั้น เพื่อเป็นความเหมาะสมในเวลาจิตที่เป็นสมาธิ ก็ให้พักเสียได้ตามกาลเวลาที่ต้องการ เมื่อถอนออกมาแล้วให้พิจารณาด้วยปัญญาตามธาตุขันธ์ จะเป็นขันธ์ใดก็ตาม เวทนาขันธ์ก็พิจารณาให้เห็นว่ามันเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่ตัวจิตอันดั้งเดิม พุดง่าย ๆ ก็คือเป็นส่วนที่แฝงขึ้นมา จะเป็นสุขก็แฝงขึ้นมา จะเป็นทุกข์ก็แฝงขึ้นมา เพราะฉะนั้นสุขทุกข์จึงเป็นของที่เกิดและดับได้ ไม่เป็นของจีรังถาวรและไม่เป็นสิ่งที่คงที่ สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้มีลักษณะที่ปรากฏกระเพื่อมขึ้นมาแล้วก็ดับไปเช่นเดียวกัน

ทั้งเกิดและดับนี้เป็นตามธรรมชาติของขันธ์ หากจิตจะหลงก็หลงได้อย่างไม่มีปัญหาเพราะเคยหลงมาแล้ว ถ้าพิจารณาก็รู้ฐานที่เกิดที่ดับของเขาได้อย่างชัดเจน ไม่ยึดมั่นถือมั่นในกองแห่งรูป ในกองแห่งเวทนา ทั้งสุขทั้งทุกข์ทั้งเฉย ๆ ทั้งสัญญา ความจำหมาย ทั้งสังขารความปรุงว่าดีว่าชั่วว่าสุขว่าทุกข์ ทั้งวิญญาณที่รับทราบ อันเป็นเพียงปรากฏขึ้นแล้วดับไป ๆ นี่คือปัญญาชั้นละเอียดที่สามารถให้เห็นต้นเหตุหรือเห็นรากฐานของอาการทั้งสี่ทั้งห้าที่ว่า มันปรากฏตัวขึ้นมาได้อย่างไร

รูปที่ปรากฏตัวขึ้นมาเป็นกายนี้ ก็เนื่องจากหลักใหญ่ที่เรายังไม่สามารถค้นพบ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี่ก็ออกมาจากหลักใหญ่ ที่เรายังไม่สามารถรู้ด้วยปัญญา แต่เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเข้าไปโดยไม่หยุดยั้งแล้ว รูปก็เห็นชัดว่าเป็นอันหนึ่งต่างหากจากจิต เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่าง ๆ ไม่ว่าเวทนาประเภทใด ไม่ว่าสัญญาจะหมายเรื่องอะไร ไม่ว่าสังขารจะปรุงเรื่องอะไร จะเห็นความเกิดของสิ่งเหล่านี้มาจากจิตและดับลงที่จิต และเป็นธรรมชาติอันหนึ่งต่างหากจากจิต และยังจะได้เห็นตัวจิตที่มีธรรมชาติอันหนึ่งหุ้มห่อไว้อย่างมิดชิด ธรรมชาตินั้นเป็นผู้ทำหน้าที่บังการ โดยมากในอริยาบถทั้งสี่จะเป็นเรื่องของธรรมชาตินี้ทั้งนั้น เป็นตัวเซ็ด เป็นตัวพาให้คิดให้อ่านให้ปรุงแต่งต่าง ๆ นี่ท่านเรียกว่า อวิชชา

อันนี้เป็นสิ่งที่สนิทติดใจกับใจราวกับเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนผู้ปฏิบัติเมื่อถึงชั้นละเอียดนี้แล้วไม่สามารถจะทำลายอวิชชาขึ้นนี้ ไม่สามารถจะพิจารณาธรรมชาตินี้ได้ เนื่องจากเข้าใจว่าธรรมชาตินี้แลเป็นตน ตนคือธรรมชาติอันนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหลายปรากฏได้หมดแล้ว แต่ธรรมชาตินี้ปรากฏกันไม่ออก เนื่องจากเราเห็นธรรมชาตินี้ว่าเป็นเรา ในขณะที่เดียวกันเราก็คือธรรมชาติอันนี้ เมื่อ

เป็นเช่นนี้ธรรมชาตินี้จะต้องแสดงตัวอยู่ตลอดเวลา และแสดงอย่างอาจหาญด้วย คือจิตที่เป็นชั้นละเอียดนี้ จะมีแต่เรื่องความดีแทบทั้งนั้นแสดงตัว ความที่ว่าดีอันนี้ แลที่เรียกว่าอวิชชาอันแท้จริง

หลอกทางชั่ว หลอกทางส่วนหยาบก็ตามกันทันมาเป็นลำดับ เมื่อแสดง ความละเอียดถ้าปัญญาไม่สามารถก็จะแสดงตัวตลอดเวลา เช่น ความผ่องใสก็คือ ธรรมชาตินี้แลแสดงตัว ความมองอาจกล้าหาญก็คือธรรมชาตินี้ ความสุขความสบาย ก็คือธรรมชาตินี้ เพราะธรรมชาตินี้ยังเป็นตัวสมมุติอยู่ สิ่งที่แสดงออกมาทั้งหมดจึง เป็นเรื่องของสมมุติทั้งนั้น

ถ้าเราได้ทราบ หรือได้ยินได้ฟังจากครูอาจารย์ที่ชี้ช่องบอกทางไว้แล้วอย่าง นี้ เรามีทางที่จะพิจารณาจุดที่วันนี้ได้โดยไม่มีความสะดวกสะท้านลึงเลใจ โดยไม่มี ความหึงหวงในธรรมชาตินี้เลย แต่ถ้าไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนนั้น น่ากลัวจะติดอยู่ เป็นเวลานานหรืออาจติดกันไปเลย เพราะไม่สนใจจะถอน เนื่องจากมีความรักมีความสงวน มีความรักชอบ มีความพอใจอย่างยิ่ง แล้วก็ยกธรรมชาติอันนี้ขึ้นว่าเป็น ตน กดขี่สิ่งทั้งหลายว่าทุกสิ่งทุกอย่างเรารู้หมดแล้ว ไม่มีสิ่งใดเหลือในโลกนี้ เราเป็นผู้บริสุทธ์แล้วทั้งที่กำลังหลง และยึดถือจิตอวิชชาอยู่อย่างภูมิใจไม่รู้รู้สึกตัวบ้างเลย นี้ แลเพลงกล่อมของอวิชชาแท้ ทำให้สติปัญญาหลับไหลไปได้โดยไม่คาดฝัน

เมื่อปัญญามีกำลังพอที่จะพิจารณานี้ได้แล้ว ก็ย่อนเข้าไปดูจุดนี้ คือจุดแห่ง ความผ่องใส จุดแห่งความมองอาจ จุดแห่งความสุขอันละเอียดของอวิชชาที่อาศัยอยู่ นี้ จะต้องทลายตัวลงไปด้วยอำนาจของปัญญาที่ละเอียด เมื่อธรรมชาตินี้ได้สลายตัว ลงไปด้วยอำนาจของปัญญาแล้วนั้น คำว่าเราก็คือ สิ่งที่เราเคยสงวนก็ดี สิ่งที่เราเคย รักเคยชอบมาก็ดี สิ่งที่ยองอาจกล้าหาญอันเป็นจุดเดียวกันนั้นก็ดี จะหมดปัญหาไป ทันทึไม่มีสิ่งใดเหลืออยู่ภายในนั้น ถ้าหากจะเทียบอุปมาแล้ว จุดอันนี้เป็นเช่นเดียวกับ บุคคลที่เข้าไปในห้องว่าง เมื่อเข้าไปสู่ห้องว่างแล้ว ผู้นั้นจะลืมตัวของตัวไปเสีย แต่จะไปชมว่าห้องนี้ว่างโล่งโถงเต็มที ไม่มีสิ่งใดอยู่ในห้องนี้เลย ห้องนี้ว่างอย่างเต็ม ที่ โดยไม่ทราบว่ามีคนเดียนั้นแลไปทำการกีดขวางห้องอยู่ในขณะนั้น ห้องจึงยังไม่ว่างเพราะยังเหลือคน ๆ หนึ่งไปทำการกีดขวางห้องนั้นอยู่

พอรู้สึกตัวว่า อ้อ ห้องนี้ว่างจริง แต่ที่ห้องนี้ยังไม่ว่างเต็มทีก็เนื่องจากเรา มาอยู่ในห้องนี้คนเดียว ถ้าเราถอนตัวออกไปเสียจากห้องนี้แล้ว ห้องนี้จะว่างอย่าง เต็มที่ ซ่อนอุปมาฉันใด ทุกสิ่งทุกอย่างว่างปล่อยวางกันได้หมด แต่ยังมีเหลือคำว่าเรา ซึ่งเป็นตัวอวิชชาอันแท้จริงอยู่กับใจ นั่นแหละอวิชชาล้วน ๆ คือเราตัวนั้นแหละกีด

ขวางตัวเองอยู่ในเวลานั้น ไม่ทราบว่าจะวิชานี้คืออะไร เราจึงเห็นสิ่งทั้งหลายว่าง หรือว่าเราว่างสิ่งทั้งหลายได้หมดไม่มีสิ่งใดเหลือ แต่ธรรมชาติอันนั้นทำการกีดขวาง ตัวของเราอยู่ เราเลยไม่ว่าง

พอปัญญาได้หยั่งเข้าไปสู่จุดนี้แล้ว ธรรมชาตินี้ก็สลายตัวลงไป นั้นแลภายนอกก็ว่าง ภายในใจตัวเองก็ว่าง เช่นเดียวกับบุคคลถอนตัวออกมาจากห้อง แล้วห้องนั้นก็ว่างอย่างเต็มที่ จิตรู้ทุกสิ่งทุกอย่างรอบด้านหมดแล้วด้วย มารู้ออบตัวเอง ปล่อยาวภายในตัวเองนี้ด้วย ชื่อว่าจิตนี้ว่างอย่างเต็มที่ ไม่มีสมมุติอันใดแฝงอยู่ภายในนั้นเลย นี่ชื่อว่าจิตว่างจริง จิตปล่อยาวจริง

ถ้าหากจิตยังไม่รู้ตัวเอง ยังไม่ถอดถอนตัวเองทราบใด ถึงจิตจะว่างโล่ง หรือปล่อยาวสิ่งใดได้แล้วก็ตาม จิตก็ยังไม่ว่างในตัวเอง จิตยังไม่ปล่อยาวตัวเองอยู่นั้นแล เมื่อเป็นเช่นนั้นคำว่าอวิชชาคือ จิตผู้นั้นยังมีทางสืบต่อไปได้อีก เมื่อได้ทำลายพิษอันสำคัญหรือตัวอวิชชาอันแท้จริงนี้ได้ด้วยปัญญาแล้ว นั้นแลชื่อว่าเป็นผู้ว่างเป็นผู้ว่างอย่างเต็มภูมิ ไม่มีสมมุติอันใดเจือปน ความสงวนก็ไม่มี ความรักก็ไม่มี ความมองอาจกล่าวหาญก็ไม่มี ความที่จะขยาดหวาดกลัวเพื่ออะไรอีกก็ไม่มี เพราะสิ่งทั้งนี้เป็นสมมุติทั้งนั้น เนื่องจากอวิชชาซึ่งเป็นรากแก้วใหญ่อันพาให้เกิดอาการเหล่านี้ขึ้นมาได้สลายลงไปแล้ว เหลือแต่ธรรมชาติล้วน ๆ

นี่จุดสุดท้ายแห่งการปฏิบัติธรรมะ หากเราได้ปฏิบัติอย่างเอาจริงเอาจัง ตามที่อธิบายมาแล้วนั้น จุดนี้หรือผลสุดท้ายที่อธิบายมานี้จะไม่เป็นสมบัติของใคร แต่จะเป็นสมบัติของท่านผู้ปฏิบัติตามที่กล่าวมานี้ทั้งนั้น เพราะความรู้อันนี้มีอยู่ตลอดเวลาหลับหรือตื่นไม่นิยม แม้แต่หลับสนิทก็ยังทราบที่หลับสนิท ตนได้ถึง ความบริสุทธิ์จะไม่ทราบตนได้อย่างไร ต้องทราบ ฉะนั้นทุกท่านโปรดได้ทำความพยายามผลิตพระของเรา สร้างพระของเราให้สมบูรณ์เพื่อความเป็นวิสุทธิบุคคล

เรื่องภายนอกจะขาดตกบกพร่องไปบ้าง เปลี่ยนแปลงไปบ้าง สมบูรณ์บ้าง ได้บ้างไม่ได้บ้าง อิมบ้างหิวบ้าง อย่าไปทำความสำคัญให้มากไป จะเสียหลักใหญ่ คือพระของเราบกพร่อง คำว่าพระนี้หมายถึงจิตที่บริสุทธิ์ ประเสริฐเต็มทีนั่นเอง เราพยายามปรับปรุงกาย วาจา ใจ ของเราด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้กลมกล่อมกับจิตใจของตน ให้มีความเจริญด้วยศีล ให้มีความเจริญด้วยสมาธิ ให้มีความเจริญด้วยการสอดส่องมองรู้เหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งภายนอกทั้งภายในที่เรียกว่า ปัญญา อยู่ตลอดเวลา นี่ชื่อว่าเป็นผู้สร้างพระขึ้นภายในตน

พระผู้ขึ้นจะไม่บกพร่อง ทุกสิ่งทุกอย่างจะบกพร่องไม่สำคัญ ขออย่าให้พระของเรา
บกพร่องก็เป็นทีพอใจและชอบธรรม

การสร้างพระนี้สร้างยากมาก สร้างวัตถุอะไร ๆ ไม่ยาก จะสร้างห้างสร้าง
หอออะไร สร้างวัดสร้างวา สร้างโบสถ์สร้างวิหาร ไม่มีอะไรสำคัญ ไม่มีอะไรหนักเท่า
ไม่มีอะไรจะยากเท่าการสร้างพระ คือการสร้างตัวของเราให้ดีและดีเด่นเห็น
ประจักษ์ใจ อันนี้สร้างยากมาก แต่สร้างได้แล้วมีคุณค่าหาประมาณมิได้ ทุกสิ่งทุก
อย่างสร้างขึ้นมา หมดยุติเขาก็ประมาณได้ถูกต้องหรือบอกได้ถูกต้อง ว่าสิ่งนั้น
สร้างหมดเท่านั้นบาท เท่านั้นแสน เท่านั้นหมื่น เท่านั้นล้าน บอกกันได้ แต่การสร้าง
จิตนี้หมดไปเท่าไรไม่ค่านึงนับอ่าน เพราะเป็นงานที่เลยการนับการประมาณ เมื่อ
สร้างได้แล้วจะมีราคาแพงวดเท่าไร ก็ไม่มีการจับจ่ายขายกันในตลาด จึงว่าเป็นงานที่
ยาก ผลงานที่คาดไม่ได้

ฉะนั้น ทุก ๆ ท่านโปรดพากันสนใจสร้างพระของตนให้เต็มที่ อย่าไปสนใจ
โยตีลิมตัวกับสิ่งภายนอก เจริญแค่นั้นก็เสื่อมลงเท่านั้นไม่มีเศษมีเหลือเลย ในโลก
นี้มันโลกวัตถุมันโลกนิยม อะไร ๆ มีไม่อดไม่อยาก อยู่ที่ไหนก็สร้างก็อยู่กันไป
เพราะคนมีชีวิตจิตใจ จะไม่มีบ้านมีเรือนมีกุศลาอยู่อาศัยถ้าไม่สร้างจะอยู่ที่ไหน
แม้แต่กระรอกกระแตมันยังมีโพรงมีรัง พระเราก็มี แต่ให้มีเท่าที่เห็นว่าจำเป็นกับ
เหตุผลธรรมดาธรรมและธาตุขันธ์ อย่าไปทำความกังวลจนทุกขใส่ตัวเพราะสิ่งเหล่านี้
นั้นให้มากไป จนลืมนองดูพระของตัว จงสร้างพระนี้ให้ได้ เมื่อสร้างพระสมบูรณ์
แล้วอยู่ที่ไหนก็สบาย อยู่ร่มไม้ชายเขา อยู่ในป่าในรก และอดบั้งอิมบั้งก็มีความ
สบายทั้งนั้น เพราะพระนี้สมบูรณ์แบบแล้ว จงทำความสนใจอย่างนี้

ถ้าเป็นผู้ชอบอยู่กับสิ่งภายนอกแล้ว อย่างไรพระต้องต้อยไปเป็นลำดับ จน
หาพระภายในตัวไม่มีเลย ทั้งวันทั้งคืนจะเป็นแต่สัญญาอารมณ์กับเรื่องนั้นเรื่องนี้ยุ่ง
ไปหมด ไปที่ไหนวุ่นไปที่นั่น สร้างนั่นสร้างนี่ เดี่ยวเกี่ยวกับศรัทธาญาติโยม บอก
บุญคนนั้นบอกบุญคนนี้ ติดต่อกันนั้นติดต่อกันนี้ กลายเป็นเรื่องนอกเรื่องแหก
คอกแหวกแนวไปหมด หาเรื่องในของพระที่จะให้เป็นพระองค์เจริญ ๆ คงเสียด
ใจว่าไม่มี นี้ผิดกับหลักของพระผู้ตั้งหน้าตั้งตาสะละกิเลส ผิดกับหลักของผู้ปฏิบัติเพื่อ
ความเป็นพระอันสมบูรณ์ ก็พระโสดา สกิทาคา อนาคา พระอรหันต์ อย่างไรละ

ฉะนั้นงานเช่นนั้น กับงานของพระตามหลักนิสสัย ๔ จึงต่างกันมาก งานนั้น
มอบให้ญาติให้โยมให้ศรัทธาพิจารณากันไป แต่เรื่องงานผลิตมรรคผลนิพพานนี้ให้
เป็นเรื่องช่าง คือเราเป็นช่างเอง ได้รับโอวาทจากครูบาอาจารย์มาเป็นเครื่องมือแล้ว

เอาไว้ทำหน้าที่ลงไป งานนี้จะให้คนอื่นทำแทนไม่ได้ การสร้างพระต้องต่างองค์ต่างสร้าง ต่างคนต่างสร้างตัวเอง เป็นแต่ได้รับอุบายจากครูจากอาจารย์หรือหมู่เพื่อนมาเท่านั้น การที่จะทำลงไปนั้นเป็นเรื่องของเราโดยเฉพาะ ใครทำแทนไม่ได้ เป็นส่วนของเรา

เดินจงกรมก็ให้มีสติ นั่งที่ไหนให้มีสติ ไปไหนมาไหนอย่าลืมคำว่าพระต้องดีและสมบูรณ์ด้วยการบำรุงรักษา พระจะบกพร่องไปที่ไหนบ้าง ให้พยายามแก้ไข ดัดแปลงจนเป็นพระที่สมบูรณ์ นั่งสมาธิก็เย็น เดินไปไหนมาไหนก็เย็น พิจารณาเรื่องปัญญาก็ปลอดโปร่งโล่ง เห็นอรรถเห็นธรรม เห็นความดีความชั่วชัดเจนอยู่ที่ใจของเรา มีทางออกทางเข้า มีทางปลดปล่อยตนเอง มีทางหลบหลีกภัยได้อย่างสบาย ด้วยอำนาจปัญญาของเรา อยู่ที่ไหนก็สบาย เย็นไปหมด ขำคึกที่เคยก่อความวุ่นวายให้เรายังค้ำคั้นยังรุ่ง โดยไม่มีวันหยุดยั้ง ก็ยุติกันลงด้วยอำนาจแห่งพระของเรามีเครื่องมือกำจัดและป้องกันตัว มีความกล้าหาญชาญชัยรบกับขำคึกไม่ถอยทัพกลับแพ้ รุดหน้าเรื่อยไป คว่าหลักชัยที่รออยู่ชั่วเอี่ยมมือด้วยข้อปฏิบัติ

เรื่องภายนอกก็ไม่มาเกี่ยวข้องให้เป็นกังวลภายในใจ เรื่องใจก็ไม่เสาะแสวงหา ไม่ฟุ้งเพื่อเห่อเหิมกับสิ่งภายนอกเพื่อก่อไฟเผาตัว ต่างอันต่างอยู่ต่างอันต่างจริง พระก็จริงสำหรับพระของเรา ไปที่ไหนก็สบายหายห่วง เมื่อใจถึงความ เป็นพระอันสมบูรณ์แล้วอยู่ที่ไหนก็พอตัว ไม่ต้องการอะไรทั้งนั้น อดก็พอตัว อิ่มก็พอตัว อยู่ที่ไหนก็พอตัว สบายอยู่หมดทุกแห่งทุกหน ไม่เลือกสถานที่กาลบุคคล มีความพอตัวอยู่ด้วยจิตที่บริสุทธิ์เต็มทีหมดสิ่งเคลือบแฝง เรียกว่าพระสมบูรณ์แบบแล้วด้วยข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เนื่องจากความเพียรเป็นเครื่องสนับสนุน

นี่แลที่ได้อธิบายว่าการรบขำคึกภายในหมายถึงกิเลส ซึ่งตัวของเราเสียเองเป็นกิเลส และผู้รบก็คือตัวเราเองเป็นผู้รบ เป็นผู้แก้ความผิดของตนที่มีอยู่แห่งไหน มุมใด รวมแล้วเรียกว่ารบกับกิเลส เมื่อรบให้ถึงจุดหมายปลายของสิ่งที่เป็นขำคึก ขำคึกได้สลายยอมแพ้อย่างราบคาบแล้ว ก็เป็นผู้มีความองอาจกล้าหาญ เห็นรูปก็เห็นได้อย่างเต็มตา ฟังได้อย่างเต็มหู เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ทุกสิ่งทุกอย่างที่มาสัมผัส รับประทานได้อย่างเต็มใจ ไม่ติดไม่พันไม่เป็นกังวล ไม่มีท่ามีทางว่าจะต้องระมัดระวังซึ่งกันและกัน หรือไม่มีท่ามีทางว่าใจจะฟุ้งเพื่อเห่อเหิมไปตามสิ่งทั้งหลายนั้น เพราะ ขณิกัตถ์ ญาณทสฺสนํ เป็นสิ่งที่เห็นแจ้งชัดตามความเป็นจริงแล้ว

ภายในใจ เรียกว่า สุคติ อยู่ก็ สุคติ คืออยู่ที่ดี ไปก็ไปดี คิดก็คิดดี อะไรมาสัมผัส กลายเป็นธรรมะไปตาม ๆ กัน ไม่เป็นโทษไม่เป็นกิเลสดังที่เคยเป็นมา

ถ้าจิตดีจิตหมดโทษเพียงดวงเดียว ไม่มีอะไรจะเป็นข้าศึกในโลกนี้ ที่เป็นข้าศึกที่เป็นความทุกข์ความเดือดร้อน ก็เนื่องจากใจดวงเดี่ยวนี่แล เสาะหาเรื่องก่อเรื่องใส่ตัวเองอยู่ไม่หยุด เกิดเรื่องกับตัวเอง หาที่ปลดที่เปลื้อง หาหนายมาแก้ช่วยไม่ได้ หาผู้ตัดสินหาผู้พิพากษาไม่ได้ นอกจากเราจะเป็นผู้พิพากษา นอกจากเราจะเป็นผู้วินิจฉัยพิจารณาคู่ความระหว่างดีกับชั่ว และปลดเปลื้องกันลงไปเอง ด้วยสันทิฏฐิโก เห็นเอง ไม่ต้องให้ผู้อื่นผู้ใดมาเห็นได้ มาทำนายทนายทักให้ เพราะคำว่าสันทิฏฐิโก นี้พระพุทธเจ้ามอบไว้กับพุทธบริษัททุกรูปทุกนาม ผู้ใดมีข้อปฏิบัติสมควรจะรู้ตาม สันทิฏฐิโกธรรม ก็ย่อมมีสิทธิรู้ได้ ไม่เลือกว่าเป็นหญิงเป็นชาย เป็นนักบวชหรือฆราวาส สามารถรู้ได้ด้วยกัน

ฉะนั้นในอวสานแห่งธรรมที่แสดงมานี้ ขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายจงนำไปวินิจฉัยพิจารณา แล้วพยายามผลิตพระของตนให้มีความศักดิ์สิทธิ์วิเศษขึ้นมาภายในตนเอง แม้จะไม่ศักดิ์สิทธิ์วิเศษไปทางไหนก็ตาม ก็ขอให้ศักดิ์สิทธิ์วิเศษภายในตัว ระหว่างสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับใจอย่าให้อาภัพกันเท่านั้น นี่ชื่อว่าเป็นความศักดิ์สิทธิ์วิเศษได้อย่างภาคภูมิใจ

จึงขอยุติธรรมเทศนาเพียงเท่านี้